

Слађана М. Цукут

Мијана Ч. Кубурић Мацура

Универзитет у Бањој Луци

Филолошки факултет

Катедра за србистику

УДК 811163.41'35

811.163.41'26:373.3(497.6 Banja Luka)

DOI 10.46793/Uzdanica22.1.069C

Оригинални научни рад

Примљен: 17. јануар 2025.

Прихваћен: 25. април 2025.

НАЈЧЕШЋЕ ГРЕШКЕ У ПИСАЊУ ИЈЕКАВИЗАМА КОД УЧЕНИКА ШЕСТОГ РАЗРЕДА ОСНОВНИХ ШКОЛА У БАЊОЈ ЛУЦИ¹

Айстѝрактѝ: У раду се разматра обимни материјал који се тиче најчешћих грешака у писању ијекавицама, сакупљен на корпусу писмених радова ученика шестог разреда двију основних школа у Бањој Луци. Класификација и анализа грађе показују да најбројније грешке произлазе из неразликовања квантитета вокала у изговору рефлекса *јаѝа*, што се преноси и у писање, тако да се континуант *-ије-* често биљежи као *-је-*. Грешке су, затим, мотивисане алтернирањем рефлекса *јаѝа* у различитим формама или у творби ријечи, тако да су резултат аналошких уопштавања.

Кључне ријечи: ијекавски рефлекси *јаѝа*, гласовна вриједност рефлекса дугог *јаѝа*, ортографска норма српског језика, икавизми, екавизми.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

О гласовној вриједности некадашњег *јаѝа* (ѝ) зна се да му је артикулација била блиска затвореном *е* (Брозовић 1972: 116–117), те упркос томе што подаци о његовом развоју и промјенама нису сасвим јасни, познати су му континуанти у појединачним словенским језицима. У ијекавском нарјечју српског језика има их четири: *ије*, *је*, *и* и *е*.

Упркос бројним полемикама у вези са гласовном вриједношћу некадашњег дугог *јаѝа* у ијекавском изговору, ово питање као једно од најсложенијих у историји нашег језика (Белић 2006: 80) није у потпуности расвијетљено иако постоје и појединачне експерименталне провјере (в. Ђуровић 2004 и

¹ Овај рад резултат је истраживања у оквиру пројекта под насловом „Истраживање познавања и примјене правописне норме код ученика у основним и средњим школама (уз анализу актуелних наставних програма и њихове реализације)“, који суфинансира Министарство за научнотехнолошки развој и високо образовање Републике Српске (Рјешење Министарства бр. 19.032/961-55/23 од 29. 12. 2023. године).

тамо наведену литературу). На ијекавском сјеверозападу², коме припада и Бања Лука као највећи урбани центар, изговор класичних Вукових замјена *йје* и *ије* не одговара стварном стању, већ се данас најчешће изговарају замјене *"jê, "jé, и "jē* са дугоузлазним, односно дугосилазним акцентом на компоненти *е* или, пак, само поста акценатском дужином и дјелимично редукованом компонентом *и*, а неки аутори наводе и замјене са потпуно редукованим вокалом *и* (*jê* и *jé*). Доминирају, дакле, једнословни рефлекси дугог *jaïia*, при чијем се изговору компонента *и* редукује и грађа у наставку показује недвосмислену мотивисаност бројних ортографских грешака управо једнословним изговором дугих рефлекса *jaïia*.

Циљ овог рада јесте да се укаже на најчешће грешке у писању ијекавицама код ученика основношколског узраста, да се на основу анализе сагледа мотивисаност тих грешака како би се донекле расвијетлио један од највећих проблема правописне норме у ијекавском стандарду. Вишеструки су разлози честих грешака у биљежењу рефлекса *jaïia* у ијекавском стандарду. Писање ијекавицама већ је одређено као „горући проблем”³ норме стандардног српског језика (Козомара 2016а: 71) и овај прилог јесте покушај да се он донекле расвијетли на основу грешака ученика основне школе.

2. НАПОМЕНЕ О ИСТРАЖИВАЧКОМ КОРПУСУ И СТРУКТУРИ РАДА

Корпус за ово истраживање представљају писмени радови ученика шестог разреда бањолучких основних школа „Бранко Радичевић” (осам одјељења) и „Иво Андрић” (четири одјељења) писани у првом полугодишту школске 2023/2024. године. Прегледана су укупно 594 писмена рада из предмета Српски језик, из којих је ексцерпирана грађа за овај прилог.

Према актуелним наставним програмима у Републици Српској, ученици се са појмом ијекавског изговора срећу од четвртог разреда основне школе, а та проблематика разрађује се кроз примјере, указивање на квантитет екавских и ијекавских рефлекса *jaïia* те низ вјежбања у обавезним уџбеницима и радним листовима (в. Ковачевић, Кубурић Мацура 2017, 2017а, 2018, 2018а). Ипак, у прелиминарном прегледу издвојених примјера на свим нивоима језичке организације запажено је да су грешке у вези са

² О дискриминантима које сјеверозападни поддијалекат херцеговачко-крајишког дијалекта, на чијој се територији налази и Бања Лука, одвајају од говора југоисточног поддијалекта види у Ивић 1998: 118–127; Драгичевић 1986: 228, 2001: 85–86.

³ Истраживачи су и много раније изводили закључке о томе како се на писмености студената у погледу писања рефлекса *jaïia* мора систематски радити због пропуста у основношколском и средњошколском образовању (Марковић 1964: 100–101).

писањем рефлекса *jaīia* изразито фреквентне, чиме је подстакнут интерес за њихову класификацију и анализу, будући да су чак и најписменији ученици показали несигурност у вези са правилима писања рефлекса некадашњег вокала *jaīi* у ијекавском стандарду. Издвојени примјери наведени су у ширем контексту⁴, а бројни су и изостављени због обимности материјала. Грађа је класификована према томе да ли су у питању грешке у писању рефлекса некадашњег дугог или кратког *jaīia*, а поткласификација је направљена на основу специфичности сваке групе примјера – прије свега на основу мотивисаности грешке⁵.

3. ГРЕШКЕ У ПИСАЊУ РЕФЛЕКСА *-ИЈЕ-* НЕКАДАШЊЕГ ДУГОГ ВОКАЛА *JAT*

Без обзира на то што се рефлекси некадашњег дугог *jaīia* очигледно изговарају једнословно, компонента *e* у таквим рефлексима изговара се са дужином, међутим, ученици се углавном не могу поуздати у осјећај за квантитет вокала, премда им је дијалекатска база сјеверозападни огранак херцеговачко-крајишког дијалекта, у коме су дужине добро очуване (Цукут, Козомара 2022: 183–196). Ученици практично не разликују дуге и кратке вокале, што се одражава на писање рефлекса некадашњег дугог *jaīia* јер постоји неподударност између правописне норме и изговора. За рјешавање проблема писања рефлекса дугог *jaīia* пресудан је рад на разликовању дугих и кратких слогова⁶, односно вокала као њихових носилаца.

Грађа у наставку показује да се грешке јављају подједнако без обзира на то да ли је у питању рефлекс са дугоузлазним ("*je*") или дугосилазним акцентом ("*jē*") на компоненти *e*, или је у питању само поста акценатска дужина ("*jē*"). Грађа је класификована према учесталости јављања примјера, од најфреквентнијих до оних који су у току истраживања забиљежени једном или два пута.

Врло често прилог *увијек* (*заувијек*, *огувијек*) ученици пишу погрешно:

У нашој Бања Луци јесен је *увјек* била пуна среће, топлине и љубави. (БР1); [...] он ће *заувјек* бити мој омиљени пас. (БР1); Вани *увјек* замислим

⁴ У ширем контексту који је наведен грешке у писању ијекавицама нису једине, а многе од њих наставници нису ни кориговали. Онима које представљају систематске појаве биће посвећена пажња у засебним радовима.

⁵ Уз сваки примјер наведена је ознака школе и одјељења шестог разреда које похађа ученик чији је писмени рад био предмет анализе (БР – Основна школа „Бранко Радичевић”, ИА – Основна школа „Иво Андрић”).

⁶ Ученици практично напамет уче писање рефлекса *jaīia*, тако да су бројне грешке у радовима основношколаца очекиване пошто ијекавицама има преко пет хиљада (Козомара 2016а: 71) и немогуће их је исправно писати без познавања правила која се темеље на фонетици, тј. на разликовању дуге и кратке компоненте *e* у рефлексима некадашњег дугог *jaīia*.

бјели⁷ покривач [...] (БР3); Такође се *увјек* доноси бадњак. (БР3); *Увјек* има један човјек који пече гирице. (БР3); Ријеч породица ми *увјек* даје топлоту [...] (БР4); *Увјек* би вољела да јесен дуже траје. (БР6); Мени је *увјек* било омиљено двориште а и *заувјек* ће бити. (БР7); Током школских дана *увјек* се нагомилāju обавезе [...] (ИА1); *Увјек* се труди да нам испуни све жеље [...] (ИА1); *Увјек* када узмем књигу да учим [...] (ИА2); *Одувјек* му је био сан да постане првак [...] (ИА3); *Увјек* је насмијана. (ИА3); *Увјек* ми нешто лијепо и дивно донесе [...] (ИА3); *Увјек* је искрен према родитељима [...] (ИА4) и др.

Неки од најфреквентнијих примјера, забиљежени у више радова, јесу и различите форме глагола *мијењајџи/промијенијџи/замијенијџи*, те глагола *џримјејџијџи*:

Природа се почела *мјењајџи*. (БР1); Велика господарица јесен натјерала је мале листиће да *џромјене* боје. (БР1); Када се јесен *замјени* са сестром зимом почињу нове веселе авантуре. (БР1); Такође се *мјења* и врјеме. (БР1); Тада смо се присјећале како се ништа није *џромјенило*. (БР2); Од тог дана ми се живот *џромјенио*. (БР4); Не би га *мјењао* низашта. (БР4); Загрљај може да *џромјени* свијет. (БР4); Моја породица мени много значи и не би их *мјењала* низашта. (БР4); Људи се *мјењају* кроз узраст. (БР8); [...] па ће се кухиња сигурно *џромјенијџи*. (ИА4); [...] и онда се боје *мјењају* [...] (ИА4); Никад је ни са ким не би *замјенио*. (ИА4); Када смо испловили *џримјејџили* смо да је море јако мирно. (БР1); Прво што сам *џримјејџио* био је човјек како хвата рибе. (БР1); [...] *џримјејџила* сам да се неко шуња око мене. (БР1); Отац ми је *џримјејџио* да нешто није у реду. (БР1); Мама то *џримјејџи* [...] (БР4); Трчале смо за њим и успут *џримјејџиле* мале вјeverице [...] (БР6); [...] то је моја мама *џримјејџила* [...] (БР8); [...] прво што можете *џримјејџијџи* [...] (ИА4) и др.

Прилично су фреквентне грешке у писању дугих рефлекса *јајџа* код различитих форми именица *свијејџи* и *смијех/осмијех*, те придјева *смијешан*:

Нада никада неумире и на млађима *свјејџи* остаје (БР2); Но, међутим, када одем у Шпанију због филма, прославим се широм *свјејџа*. (БР2); Више бих волио бити у *свјејџу* спорта [...] (БР3); [...] она је најбоља особа на *свјејџу*. (ИА3); Највише га волим на *свјејџу* [...] (ИА3); Она ми увијек говори да би самном ишла на крај *свјејџа*. (ИА4); Наставник нас је весело гледао са *осмјехом* на лицу. (БР2); А *осмјех* веселе дјеце када добију пакетиће као дрво које цвијета. (БР3); Да за столом размјењујемо *смјејине* тренутке са *осмјехом*. (БР5); Њен *осмјех* је нешто најљепше [...] (ИА2); [...] нисмо могли престати причати о успоменама и *смјејиним* стварима које су нам се десиле. (БР3); Моје мисли биле су јако *смјејине*. (БР6); [...] *смјејиних* и тужних ситуација. (БР6); Људи би само плакали од среће и *смјеха* [...] (БР8) и др.

⁷ Нерјетко се у једној реченици јавља и више од једног примјера погрешног писања ијекавизама, због чега су лексеме које су у фокусу нашег разматрања у појединим дијеловима рада истакнуте курзивом. Сви примјери пренесени су у неизмијењеном облику.

Још неки примјери код којих се грешке понављају у више радова јесу придјиви *цијели* и *бијели*:

[...] са својом *цијелом* породицом. (БР2); Дједу је подрхтавао глас и *цијело* тијело. (БР2); Током дана *цијела* моја породица буде на окупу [...] (БР2); [...] нешто што ишчекујем *цијеле* године. (БР3); Сљедећег дана *цијелој* јутра сакупљамо остатке [...] (БР3); И *цијели* дан сам била у дворишту [...] (БР7); Кровови од кућа и од аутомобила препуњени су *бјелим* и хладним снијегом. (БР2); Њежне *бјеле* пахуље лагано плешу по ваздуху [...] (БР2); Зидови су *бјеле* боје [...] (ИА4); [...] *бјело* лице [...] (БР4); С друге стране кухиње се налази шанк *бјеле* боје [...] (ИА4);

а затим форме глагола *сјећи* и *дијелити*, именица *ицијело*, *вријеме*, *дијетије*, *дио*, *ријеч*, *иријовијетка*, те придјева *лијей*:

Предложио сам Робинзону да *исјечемо* дрво и да од тога направимо чамац. (БР1); Када се неко у породици *иосјече* [...] (БР3); Тих дана са баком *сјечем* поврће [...] (БР7); Ја своју собу не користим сам већ *дјелим* са сестром и братом. (ИА2); *Погђелен* је на три дијела. (ИА4); Мој радни простор *дјелим* са братом и сестром. (ИА3); Са баком могу да *погђелим* сваку тајну [...] (ИА3); Знам да се у медицини учи о *ијелима* и о разним другим биљкама. (БР3); [...] твоје *ијело* осјети доброту [...] (БР4); [...] загрљај је контакт *ијела* [...] (БР4); Моја мама има витко *ијело* [...] (ИА3); Врбас је у то *врјеме* дана био миран [...] (БР3); И тако је пролазило *врјеме* [...] (БР3); Највише проводим *врјеме* са својим родитељима [...] (БР3); То користим у слободно *врјеме*. (ИА1); Видјели смо неко *дјетије* како држи Белу. (БР2); [...] како је то бити *дјетије*. (БР8); Моја бака има једно *дјетије* [...] (ИА1); [...] она је најмлађе *дјетије* у породици. (ИА3); Моја сестра је дивно *дјетије* [...] (ИА3); Живим у *дјелу* града где љепота природе се неможе поредити са нисачим на овом свијету. (БР3); На једном *дјелу* кревета налазе се [...] (ИА2); Моја радна соба се састоји од два *дјела*. (ИА2); Ја спавам на горњем *дјелу* кревета [...] (ИА2); Најљепше *рјечи* мога језика (БР4); Загрљај шта значи *рјеч* загрљај? (БР4); [...] и од било које *рјечи*. (БР4); [...] са било каквим *рјечима* [...] (БР4); Мени је ова *иријовијетка* била јако фина. Зато што ме *иријовијетка* асоцира на авантуре. (БР4); Мјесец је у овој *иријовијечи* био јако брз и шашав. (БР4); Написао је бројне дјечије *иријовијетке*. (БР8); Моја мајка је *лјеи* и добра. (ИА3); [...] истиче се њен звонки *лјеи* глас. (ИА4); [...] *лјеи* смеђе очи (ИА2); Моја бака има *иријовијетку* двориште [...] (БР7); [...] причали смо о *иријовијетку* и незаборавној шетњи [...] (БР2) и др.

Примјери осталих грешака нису тако чести:

Они *рјетко* долазе код нас [...] (БР1); Она *рјетко* када носи наочале [...] (ИА2); Милана је то јако *иоврједило* [...] (БР4); *Побједили* смо их 7-0. (БР3); [...] јер има *разумјевања*. [...] (ИА4); Мој тата има зелене очи и *сједу* косу. (ИА3); Њена коса је *сједа* [...] (ИА2); [...] многе врсте *цвјећа* [...] (БР5); [...] у којој се налази велики *цвјећ*. (ИА2); Други план је да видим себе као рукометну *звјезду*. (БР3); [...] *врједни* мрави спремају укусну зимницу. (БР1); [...]

волио бих да будем добар и *врједан* као мој брат. (ИА4); [...] *онесвјесити*о сам се. (БР1); [...] *усијевам* да слетим на њега. (БР1); Капетан од силне кише није могао да види *ситјену*. (БР1); [...] и да будем брз као *рјека* Врбас што тече. (БР2); Ако можда не *усијем* у томе размишљам да будем програмер. (БР2); [...] *свјећа* која је забодена у зелену пшеницу [...] (БР3); *Убјеђена* сам шта ме све чека. (БР3); Човјек пуно пута *трјеши* [...] (БР4); Такође се често виђа јато ласти како *прелјећу* небо. (БР6); Никада није *бјесна* [...] (ИА2); [...] *усије* ме усрећити у најтужнијим тренуцима. (ИА3); [...] она *умје* тако лијепо и свечано да се обуче [...] (ИА4); Отишли смо до справа које су биле *намјењене* вјежбању [...] (БР2) и др.

Неспорно је да правило писања ијекавизама које гласи да се дуга компонента *е* рефлекса *јајиа* у екавској варијанти српског језика биљежи у ијекавској варијанти као *ије* ученици не могу тако лако примијенити јер не разликују квантитет вокала. Увјерење да је наш правопис у потпуности фонетски посебан је изазов приликом одређивања рефлекса *јајиа* јер ученици практично треба да пишу *ије* тамо гдје изговарају *је*, а очекују да се све пише онако како се изговара⁸. Једно од рјешења овог проблема била би обрада ијекавизама од почетка школовања у складу са узрастом ученика, практично од спознаје да се у неким ријечима јавља рефлекс *ије* или *је*, те инсистирање на разликовању квантитета вокала у тренутку када је то погодно јер је фонетски и фонолошки ниво језика апстрактнији од других нивоа језичке организације, па је због тога и незахвалнији за обраду у настави.

4. JEKAVSKO JOTOVAЊE ISPREД РЕФЛЕКСА ДУГОГ ЈАТА

Јекавско јотовање у секвенцама лђ и нђ у дугим слоговима такође је резултат једносложног изговора рефлекса *јајиа*, гдје је прва компонента, тј. вокал *и* дјелимично или потпуно редукован, што омогућава интеграцију *јојие* са претходним сонантом или консонантом. Овакво јотовање забиљежено је у дијалектолошкој литератури, код глагола I Стевановићеве врсте на *-несији* (Цукут 2021: 62), а тако је и у овом корпусу:

[...] нико никоме не жели *нањейи* зло. (БР1); Са собом је *иоњео* мало куче [...] (БР2); Сунце је *уњело* свијетлост [...] (БР4); [...] узела сам лишће и *огњела* га у школу. (БР5); Затим су *доњели* сто за стони тенис [...] (БР5); [...] како бих што прије *доњела* сок. (БР6) и др.

⁸ Ауторке овог рада сусреле су се са сличним „очекивањима” студената приликом обраде фонетских вриједности некадашњег гласа *јаји* – студенти врло често на питање зашто пишу нпр. *иримјеијиши* и *ирумјенији* премда су упознати са тим да вокали имају квантитет, те да од квантитета вокала *е* зависи писање одговарајућег рефлекса, кажу да то чине зато што изговарају *је*, што је тачно, а квантитет вокала најчешће не узимају у обзир.

Осим код наведених глагола, јекавско јотовање забиљежено је и код других форми, као што су, на примјер, приједлог/прилог *йослије*:

Посље буде сав мокар као земља и блатњав као свиња. (БР3); *Посље* справа смо отишли на оближње игралиште. (БР3); *Посље* тога идемо кући [...] (БР3); *Посље* трчања ушао сам у дворац. (БР7); *Посље* дуге зиме [...] (БР8);

прилог/придјев *лијеви/лијево*:

Са *љево* стране [...] (ИА3); у *левом* углу (ИА3); [...] а на *љевој* страни имам писаћи сто;

те у још неколико појединачних примјера:

Након тога, *следео* је ручак. (БР6); На слици је нацртано *ћездо*. (ИА2).

У другу групу могу се издвојити, на примјер, грешке у писању ријечи *лијей/прелијей, залијейићи, наслиједићи*, јер све упућује на то да су мотивисане тиме што је у њиховим различитим формама, или у ријечима које имају исту основу, јекавско јотовање стандардно јер је рефлекс *јаџа -је-*: *љејоџа, љејило, насљедсџиво* и сл. Ученици очигледно занемарују то да рефлекс *јаџа* често алтернира:

[...] а живим на Старчевици *йрељејом* насељу и Врбас је *йрељејо* мјесто које ја често проводим са мојим псом Тимпијем. (БР3); Осјећам се *йрељејо* од тог догађаја [...] (БР3); Све су биле *љеје* [...] (БР6); Јесен у мом граду је *йрељеја* [...] (БР6); [...] сви смо се *љејо* забављали. (БР6); Једног *љејој* јесењег јутра [...] (БР7); [...] *прељепо* засађено ново јесење цвијеће [...] (БР7); [...] на којем су *заљејљени* разни магнети (ИА2); На другом зиду имам *заљејљене* папире [...] (ИА2); На вратима су *заљејљена* [...] (ИА3); [...] очи које је *наслејдила* од мог деде. (ИА1).

У следећој групи примјера дублетност *лијекови/љекови, снјејжни/сњејжни* вјероватно доводи до недоумице:

[...] мало као грудва *сњеја*. (БР2); Пао је и први *сњег*. (БР2); Ах опет та зима први *сњег*, санкање [...] (БР3); Изађем вани и ваљамо се са сестрама у *сњеју* [...] (БР3); [...] и кад пада *сњеј*. (БР3); [...] златна пахуља *сњеја* [...] (БР6); Када смо стигли платили смо му *љечење* [...] (БР2); [...] да *изљече* велику посјекотину (БР6).

5. ГРЕШКЕ У ПИСАЊУ КРАТКОГ РЕФЛЕКСА -JE- НЕКАДАШЊЕГ ВОКАЛА JAT

Несигурност у писању дугих рефлекса *jaiīa* повлачи и недоумице у писању кратких, тако да грешке чији је резултат писање рефлекса *-ije-* умјесто *-je-* у кратким слоговима спадају међу бројније у овом истраживању.

Као што је већ наглашено, ученици најчешће не знају да су правописна правила о писању рефлекса *jaiīa* заснована на дужем или краћем изговору компоненте *e*, тако да се у многим писменим радовима понављају следеће грешке:

[...] има посебно *мијесѿо* у мом срцу [...] (ИА2); [...] до задњег *мијесѿа* [...] (БР6); [...] увијек је све на своме *мијесѿу*. (ИА4); [...] утакмице за друго *мијесѿо*. (БР8); Моје добро *дијело* (БР2, БР3); Било какво добро *дијело* никад није безкорисно. (БР2); [...] и да чинимо добра *дијела*. (ИА2); Има још пуно оваквих *дијела* [...] (БР4); Слушаћемо новогодишње *ѿијесме* [...] (БР2); Сукоби у *ѿијесми* „Урош и Мрњавчевић” (БР3); Ова дивна *ѿијесма* [...] (БР8); Игра *вијетра* и сунчевих зрака (БР4); [...] док ми је *вијетар* мрсио косу [...] (БР2);

али су забиљежени и појединачни примјери:

Као мала *хѿијела* сам да будем морнар [...] (БР1); [...] да попије мало *свијеже* воде [...] (БР2); [...] сачуваћу мало пара са стране сваког *мијесеца*. (БР3); [...] ником се неби могло *вијеровати*. (БР4); Тај догађај ми није остао у *сијећању* [...]; Њен највећи *уѿијех* [...] (ИА1); Али сваки *човијек* има бар једну ману [...] (ИА2); [...] њени *савијет* пуно помажу. (ИА2); [...] имам и бијелу *завијесу*. (ИА2); По годинама *дијелу* је старо [...] (ИА2); На једном од зидова налази се *вијешалица* [...] (ИА4) и др.

Поред тога што је главни разлог оваквих грешака немогућност одређивања квантитета вокала, недоумице могу бити мотивисане и веома честим алтернацијама рефлекса *jaiīa* код многих ријечи истог коријена или код различитих граматичких облика исте ријечи (*свијетлиѿи* – *свјетлост*, *лијет* – *љет*, *дијет* – *дјец*, *цвијет* – *цвјет*, *слиједити* – *сљедећи*, *смјена* – *смијени*, *снијет* – *сњешко*, *ријешити* – *рјешење*, *свијет* – *свјетови*, *ѿобијет* – *ѿобјед*, *оѿијет* – *оѿјена*, *захѿијевати* – *захѿјев*, *ријеч* – *рјечник* и сл.), тако да су следеће грешке, које спадају међу најбројније, заправо мотивисане варирањем дугих и кратких рефлекса:

Прекидач за *свијетло* је поред стола. (ИА4); Сунчева *свијетлост* је дивна топлота [...] (БР8); [...] напа са уграђеним *свијетлом*. (ИА2); [...] сунчево *свијетло* [...] (ИА2); [...] нешто *свијетлије* праменове [...] (ИА2); Увијек ми је било *најлијепше* када ми пјевају пјесму за рођендан. (БР1); Зато је јесен *најлијепше* и најразнобојније годишње доба. (БР1); Јесење боје су ми биле

пуно *лијеише* него прољетне боје. (БР2); Сунце је сијало као *најлијеиша* звијезда на небу. (БР2); [...] јел мислим да нема *лијеишеї* осјећаја од тог кад помогнеш некој животињи [...] (БР3); [...] било је *лијеише* него икада. (БР5); Сва *дијеца* имају снове. (БР2); Али осмијех *дијеце* када виде славску трпезу [...] (БР3); [...] сва *дијеца* се окупе [...] (БР3); У кући ће имати два правила за *дијецу*. (БР3); Љубичаста лаванда је *цвијеїшала* [...] (БР7); Када дође прољеће све опет *їроцвијеїша*. (БР7); Гледала сам у траву која је била препуна *цвијеїшова* [...] (БР2); Јер смо ја и моја породица испланирали *слиједећи* мјесец [...] (БР3); [...] које нам слиједе *слиједећих* дана. (БР3); Наставиће се *слиједећи* пут. (БР5).

У корпусу је забиљежено и неколико појединачних примјера:

Правићу великог *стијеиша* [...] (БР2); [...] пошто смо били прва *смијена* [...] (БР3); [...] бијес и туча нису *ријешење*. (БР4); [...] улазе у нове *свијеїшове*. (БР5); [...] кад добијем добру *оцијену* [...] (БР6); [...] укус *їобијеје* [...] (БР6); Тоје јако тежак и *захїијеван* посао. (ИА2); Он има веома богат *ријечник*. (БР8) и др.

6. ПРОБЛЕМ ПИСАЊА СТАНДАРДНИХ ЕКАВИЗАМА

Стандардни екавизми се у ијекавском нарјечју према правилу јављају уколико се некадашње кратко *јайї* нашло иза сугласничке скупине чији је последњи члан сонант *р* (*времена, цреїови, бреїови, вреднији* и сл.). Премда су аутори рада очекивали како ће у наведеном корпусу бити више грешака у писању стандардних екавизама, ексцерпирана грађа показује да је таквих примјера мало, вјероватно сразмјерно њиховом укупном броју у ијекавском стандарду:

[...] *сїријечавају* [...] (БР5); [...] али је био јако дуго у болници због својих *їоврјега*. (БР6); [...] *највриједнија* особа [...] (ИА2).

За ове примјере можемо рећи да представљају и ортографски и ортоепски проблем.

7. НЕСТАНДАРДНИ ЕКАВИЗМИ

Поред тога што норма ијекавског стандарда признаје поједине екавизме, у изговору савременог српског језика јавља се одређен број нестандардних екавизама који се једним дијелом поклапају са лексички ограниченим екавизмима биљеженим у дијалектолошким студијама (Пецо 1966–1967: 288; Петровић 1973: 51, 55; Дешић 1976: 119; Драгичевић 2007: 339; Козомара 2016: 53, 2022: 41–42; Цукут 2021: 42), какав је нпр. фреквентни екавизам *gega*:

Кренули смо код баке и *gege* дан раније. (БР2); [...] поздравим се са баком и *gedom* [...] (БР2); [...] ја идем на село код баке и *gege*. (БР2); [...] тата и *geda* иду по бадњак. (БР2); [...] главни свештеник дијели пакетиће као *Дега* Мраз. (БР2); [...] у чашу наспем млијека за *Дега* Мраза. (БР2); [...] ићи да усје-чем бадњак са *gedom*. (БР5); [...] и видише великог *gege* мраза са поклонима. (БР5); Када одемо код баке и *gege* [...] (БР3) итд.;

а затим и екавизми: *недеља, њонедељак, њосле, овде, доле и обе*:

[...] *њонедељак* [...] (БР4, БР5); [...] знала сам да неко *овде* живи. (БР1); *Овде* Мјесец представља [...] (БР8); [...] сваке *недеље* пјевамо у цркви. (БР1); И већ за 1. *недељу* моји снови ће се остварити. (БР7); *После* тога моја мама изнесе тарту на сто. (БР1); *После* тога ми дођу другарице [...] (БР1); *После* тога идемо код бабе и деде на вечеру [...] (БР2); *После* су одредили ватромет и послужење и колаче. (БР2); *После* њих су стигли [...] (БР7); Она је сво ври-јеме гледала *доле* [...] (БР8); Горе је замрзивач а *доле* фрижидер. (ИА3); [...] ја сам горе, а брат је *доле*. (ИА1); Када се неке двије особе загрле *обе* особе се осјећају лијепо. (БР4); *Обе* волимо да експериментишемо [...] (ИА2); *Обе* имамо бијеле столице [...] (ИА4).

Остали примјери нестандартних екавизама нису посљедица утицаја дијалекта, већ резултат несигурности ученика. Екавски рефлекс у корпусу за овај рад најчешће је биљежен као замјена рефлекса некадашњег дугог *јайџа*, што има за циљ избјегавање грешке – ако ученик не зна да ли у неком при-мјеру треба да пише рефлекс *-ије-* или *-је-*, он ће понекад изабрати екавски рефлекс, те ће незнање бити прикривено, премда је недопустиво мијешати екавицу и ијекавицу. Дакле, несигурност у писању дугих рефлекса *јайџа* нај-вјероватније условљава појаву следећих екавизама:

Већ дуже време сам јој причала да желим бицикло [...] (БР2); Било је време ручка. (БР1); Било је време да се укрцамо. (БР1); Наставник нас је зов-нуо и рекао да је време да се вратимо у школу. (БР2); [...] *увек* је срећна [...] (ИА3); [...] напустили смо школу до *слегеће* дана. (БР3); *Слегећа* година је 2024. [...] (БР5); Једва чекам *слегећу* Нову Годину и Божић. (БР5); *Слегећи* рођендан желим да славим у спортској сали са пуно игара. (БР1); То је мјесто гдје се осјећам *непобедиво* [...] (ИА1); [...] тако је моја екипа *њобедила*. (БР1); Имали смо *њоследњи* час код нашег разредника. (БР3); [...] у *њоследњем* тре-нутку [...] (БР6).

Забилежени су и појединачни примјери оваквих грешака:

То ми је *најовеситио* осмјехом кад је упалио авион. (БР1); Вани је био снјијег чак до *колена*, а сунце је давало свјетлост. (БР2); Али опет је био *пре-лей* сунчан дан. (БР2); Дошла је и моја нерођена сестра која живи у *Немачкој*. (БР2); Сунце је мало *освећљивало* улице [...] (БР4); Одједном смо *видели* мало куче [...] (БР6); Веома *рейко* плаче [...] (ИА3); Питао сам тату шта зна-чи *безбедности* [...] (ИА1); Послије неколико секунди *видео* сам Марка [...] (БР6); *Свесћан* сам да многа дјеца немају своју собу. (ИА1) итд.

Грешке у писању рефлекса *јајџа* код форми глагола *сјречиии* и *ујо-ијребиии* у примјерима:

Не волим не правду и *сјречићу* је. (БР2); Нико ме неће *сјречиии* у томе. (БР2); Онда смо ми *ујоијребили* нашу моћ [...] (БР5); Писац је *ујоијребиио* машту [...] (БР8)

могу бити мотивисане несвршеним видом *сјречавайи* и *ујоијребљавайи* јер су то стандардни екавизми.

Без обзира на то што се рефлекс дугог *јајџа* у примјерима *ијрије* и *двигје* у дијалектима још увијек изговара двосложно (в. лит. наведену у т. 1), тј. са јасном компонентом *и*, а тако би требало да је и у савременом српском језику урбаних центара, и ова два примјера потврђена су као нестандардни екавизми:

[...] *ијре* часа енглеског разредник нам је рекао да ћемо ићи на шетњу поред врбаса умјесто вроза. (БР3); *Пре* пар година сам изразила жељу да се упишем на фолклор. (БР1); Она представља везу или повезаност између *две* или више особа [...] (БР4); Она ти може уљепшати дан за *две* секунде. (ИА2); Испод мојега кревета налази се *две* сиве велике ладице. (ИА2); Ту су и *две* сиве угодне столице [...] (ИА2); Нас *две* се баш добро слажемо [...] (ИА2); [...] има четрдесет *две* године. (ИА3).⁹

Поред свих наведених разлога, не треба занемарити ни констатацију Д. Козомаре да је одређен број екавизама као нпр. *недеља*, *йонедељак*, *следећи*, *йоследњи* и сл. резултат, између осталог, и дисимилационих процеса (2016а: 73).

8. ГРЕШКЕ У ПИСАЊУ СТАНДАРДНИХ ИКАВИЗАМА

О утицају икавских говора на писање рефлекса *јајџа* у овом случају не може се говорити јер су географски удаљени, што значи да је појава икавизама мотивисана аналошким уопштавањима, алтернацијама *јајџа* у различитим облицима неке ријечи и сл. Из корпуса је овај пут издвојено сразмјерно мало примјера погрешне употребе икавизама.

Стандардни икавизми који су фонетске природе, тачније једна група таквих икавизама код којих се *јајџ* нашао испред *о>л*¹⁰, у писменим радовима појединих ученика основне школе перципирају се као нестандардни, тако

⁹ Број *два* у женском роду млађа популација ијекаваца често изговара са екавским рефлексом и чини се да то није ограничено на Бању Луку.

¹⁰ У овом корпусу нема примјера погрешног писања рефлекса вокала *јајџ* испред *ј* (*ијријии*, *ијријалица*, *смијиии се*, *сијиии*) и испред *љ* које је добијено јекавским јотовањем (*биљеј*, *биљежиии*).

да на мјесту таквога *јаиџа* у радном гл. придјеву глагола *хијјеџи*, *видјеџи* и *преживјеџи* стоји рефлекс *-је-*:

[...] а он је *хијјео* у Канаду па је наставио [...] (БР1); [...] јер није *хијјео* да чека са нама. (БР2); *Хијјео* би да живим у Москви. (БР2); [...] на ријечи се *видјео* одсјај сунца. (БР2) [...] он ме је *видјео* [...] (БР6); [...] *видјео* сам зеку [...] (БР7); *Видјео* је да нисам опасна. (БР1); И тако сам ја *преживјео* мој сан. (БР7); [...] *доживјео* [...] (БР5) и др.

Сви наведени икавизми резултат су аналошких уопштавања према формама инфинитива и гл. придјева радног у ж. роду: *хијјеџи* – *хијјела*, *видјеџи* – *видјела*, *преживјеџи* – *преживјела*.

9. МОРФОЛОШКИ (АНАЛОШКИ) ИКАВИЗМИ

У литератури о говорима сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта (Дешић 1976: 125; Цукут 2021: 44) уобичајени су и тзв. морфолошки икавизми у основама глагола VII Белићеве врсте у формама инфинитива, гл. придјева радног и футура, а такви примјери забиљежени су и у овом корпусу на примјерима гл. придјева радног и инфинитива:

Ова година *пролеџила* је брзо. (БР2); Мајка му је говорила да ће се *разболиџи* [...] (БР4); [...] *видџи* смо [...] (БР5); У том тренутку *заболила* ме је глава [...] (БР7); [...] лијепе догађаје које смо *доживџи*. (ИА3); [...] јер се моја бака јако *разболила*. (ИА3); [...] не можете *одолиџи* да не скочите на њега. (ИА4).

10. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Примјери наведени у овом раду фреквентни су у корпусу који је био на располагању за ово истраживање, али то не значи да би били исто тако учестали у неком другом корпусу, на неком другом узорку истраживања, прије свега зато што су у овом случају у питању писмени радови чија тема диктира избор лексике. Дакле, овај рад не претендује на то да маркира све ријечи код којих се рефлекси *јаиџа* пишу погрешно, али класификација у раду показује најчешће системске проблеме који се тичу писања ових рефлекса, а они се огледају у сљедећих неколико констатација.

Највећи проблем у писању рефлекса *јаиџа* судећи према обимном корпусу за овај рад јесте проблем гласовне вриједности дугих рефлекса код којих је компонента *и* дјелимично или потпуно редукована, па је ђаци не изговарају, те је зато и не пишу. Овакве недоумице могуће је уклонити по-

дизањем свијести ученика о томе да је квантитет вокала врло лако одредити, што је од пресудног значаја за правилно биљежење дугог *jaiīa*.

Недовољна упознатост са алтернацијама рефлекса у различитим формама ријечи, приликом творбе ријечи и сл., врло често води до грешке, па би било упутно преко систематично презентованих примјера ученицима скренути пажњу на појаву честог алтернирања рефлекса и навести категорије ријечи у којима се оно системски јавља.

Различита аналошка уопштавања према другим формама утичу на несигурност ученика, међутим, ради се о сразмјерно малом броју примјера, тако да би их требало ученицима посебно издвојити приликом излагања градива о писању рефлекса *jaiīa*.

Неопходно је посебно нагласити појединачне случајеве фреквентнијих ријечи у чијем су писању прављене двојаке грешке: нпр. *слијеgehi* и *слеgehi*; *видjeo* и *видeo*; *йосле* и *йосље*.

Премда се у овом корпусу нису показали као спорни, исто тако треба поступати и са екавизмима у кратким слоговима иза сугласничке скупине чији посљедњи члан је сонант *p*.

ЛИТЕРАТУРА

Belić (2006): A. Belić, *Istorija srpskog jezika* (Fonetika, Reči sa deklinacijom, Reči sa konjugacijom), Izabrana dela 4, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Brozović (1972): D. Brozović, O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ije-kavskog jata, *Jezik, Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 5, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 142–149.

Cukut (2021): S. Cukut, Srpski govori Šipova, *Srpski dijalektološki zbornik*, LXVIII, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1–158.

Cukut, Kozomara (2022): S. Cukut, D. Kozomara, Jezičko nasljeđe u zapadnim srpskim govorima (Status postakcenatske dužine), *Zbornik radova sa Naučne konferencije „Nasljeđe i identiteti”*, Banjaluka, 3–5. 12. 2021, 183–196.

Dešić (1976): M. Dešić, Zapadnobosanski ije-kavski govori, *Srpski dijalektološki zbornik*, XXI, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1–316 + 4 karte.

Dragičević (1986): M. Dragičević, Govor ličkih ije-kavaca, *Srpski dijalektološki zbornik*, XXXII, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 7–238 + karte.

Dragičević (2001): M. Dragičević, Najzapadniji srpski govori danas, *Zbornik za srpski jezik, književnost i umjetnost*, I, Banja Luka: Književna zadruka, 79–89.

Dragičević (2007): M. Dragičević, O govoru Srba Banje Vrućice kraj Teslića (fonetske i morfološke osobine) I, *Srpski dijalektološki zbornik*, LIV, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 323–401.

Đurović (2004): R. Đurović, O prirodi srpskih uzlaznih akcenata, posebno u jatovim kontinuantima, *Srpski jezik*, IX(1–2), Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika i drugi udruženi izdavači, 173–190.

Ivić (1998): P. Ivić, Srpski dijalekti i njihova klasifikacija, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLI/2, Novi Sad: Matica srpska, 113–132.

Kovačević, Kuburić Macura (2017): M. Kovačević, M. Kuburić Macura, *Srpski jezik i jezička kultura za 4. razred osnovne škole*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Kovačević, Kuburić Macura (2017a): M. Kovačević, M. Kuburić Macura, *Srpski jezik i jezička kultura za 5. razred osnovne škole*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Kovačević, Kuburić Macura (2018): M. Kovačević, M. Kuburić Macura, *Radni list uz udžbenik Srpski jezik i jezička kultura za 4. razred osnovne škole*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Kovačević, Kuburić Macura (2018a): M. Kovačević, M. Kuburić Macura, *Radni list uz udžbenik Srpski jezik i jezička kultura za 5. razred osnovne škole*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Kozomara (2016): D. Kozomara, Fonetske i morfološke osobine srpskih posavskih govora između Vrbasa i Ukline, *Srpski dijalektološki zbornik*, LXIII, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 581–733.

Kozomara (2016a): D. Kozomara, Nedoumice u pisanju ijekavskih refleksa jata u srpskom jeziku, *Prilozi nastavi srpskog jezika i književnosti*, Banja Luka: Društvo nastavnika srpskog jezika i književnosti, 71–76.

Kozomara (2022): D. Kozomara, Fonetske osobine govora Bastasa, *Srpski dijalektološki zbornik*, LXIX, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1–102.

Marković (1964): S. Marković, Razlike u refleksu jata između govorene i pisane riječi u književnom ijekavskom izgovoru, *Jezik, Časopis za kulturu hrvatskosrpskoga književnog jezika*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 97–103.

Petrović (1973): D. Petrović, *O govoru Zmijanja*, Novi Sad: Matica srpska.

Peco (1966–1967): A. Peco, Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini, *Južnoslovenski filolog*, XXVII/1–2, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 267–306.

Sladana M. Cukut

Mijana Č. Kuburić Macura

University of Banja Luka

Faculty of Philology

Department of Serbian Studies

THE MOST COMMON ERRORS IN WRITING IJEKAVISMS AMONG SIXTH GRADE STUDENTS IN BANJA LUKA PRIMARY SCHOOLS

Summary: The paper deals with the most common mistakes in writing ijekavisms. The corpus consisted of 594 sixth grade students' papers from two elementary schools in Banja Luka. The analysis showed that the biggest problem in writing ijekavian reflexes is

the one that concerns the vocal value of long reflexes where the component *i* is partially or completely reduced, so the students do not pronounce it, hence they do not write it. Such difficulties can be eliminated or, at least, reduced by raising students' awareness that the quantity of the *e* component can be determined very easily, and that it is of crucial importance for the correct writing of the long reflex of *jat*. Alternations of reflexes in different forms of words, in word formation, etc., very often lead to mistakes. Therefore, it would be advisable to use adequate examples to draw students' attention to the occurrence of frequent alternation of reflexes and to list the categories of words in which it occurs systematically. Various analogical generalizations of other forms result in students' insecurity as well. However, it is a relatively small number of examples, so they should be singled out for students when presenting material on writing of ijekavian reflexes.

Keywords: ijekavian reflexes of the vowel *jat*, phonetic value of the reflex of the long *jat*, orthographic norm of the Serbian language, ikavisms, ekavisms.